

v tom istom pracovnom procese slúžiť ako pracovný prostriedok i ako surovina. Pri výkrme je napríklad dobytok spracovávanou surovinou a zároveň aj prostriedkom na výrobu hnojiva.²⁴ Avšak ani takáto pohyblivosť hranice medzi výrobnými silami a pracovným predmetom nemôže byť dôvodom pre jej prehliadanie a pre zahrňovanie predmetu do štruktúry výrobných síl.

Vymedzenie obsahu, štruktúry výrobnej sily ako jednoty osobných a vecných faktorov, pomocou ktorých spoločnosť bezprostredne vytvára úžitkové hodnoty, vystihuje plne to, čo táto kategória vyjadriť má: spoločenskú stránku výrobného procesu, vzťah ľudí k prírode, to, že „každá výrobná sila je nadobudnutou silou, produktom predošlej činnosti“.²⁵ Výrobné sily každej spoločnosti, krajiny možno charakterizovať kategóriou takéhoto obsahu. Skutočne nie je možné vyjadriť ňou všetky možnosti, tendencie, smer a tempo ďalšieho rozvoja výroby atď. Avšak pre vyjadrenie tohto všetkého existuje mnoho ďalších filozofických a ekonomických kategórií.

K NIEKTORÝM TENDENCIÁM V MYSLÉNÍ DNEŠNÝCH VERIACICH

BOHUMÍR KVASNIČKA

Životným podmienkam ľudí v predsociálnych spoločenských poriadkoch zodpovedalo masové rozšírenie náboženstva a jeho významné miesto v myslení i konaní človeka. Zo subjektívneho hľadiska veriaceho boli náboženské ilúzie akýmsi — hoci objektívne a trvale neúčinným — riešením jeho životných ťažkostí. V spoločenskom meradle sa toto zdanlivé riešenie udržiavalo neobmedzene iba po epochu rozvoja kapitalizmu. Monopolné postavenie náboženských ilúzií narušila de facto samotná buržoázia, keď „... utopila v ľadovej vode sebeckej vypočítavosti svätú hrôzu náboženského vytrženia ... nahradila vykorisťovanie, zastreté náboženskými a politickými ilúziami, otvoreným, nehanbným, priamym a bezcitným vykorisťovaním...“,¹ keď v bezohľadnej honbe za svojimi cieľmi spôsobil, že „... všetko posvätené sa znesväčuje a ľudia sú konečne nútení dívať sa na svoje životné postavenie, na svoje vzájomné vzťahy triezvymi očami.“² Vznik marxistického učenia a rozvoj moderného revolučného proletárskeho hnutia pomohli rozšíriť a prehĺbiť proces uvedomovania ľudí, takže už za kapitalizmu sa

²⁴ Tamže, str. 205.

²⁵ K. Marx v liste Annenkovovi zo dňa 28. decembra 1846, Marx — Engels, *Listy o „Kapitáli“*, Bratislava 1957, str. 13.

¹ K. Marx, F. Engels, *Manifest komunistického strany*, Vybr. spisy I, Bratislava 1952, 27.

² Marx — Engels, *O náboženstve*, Bratislava 1957, 130.

časť proletariátu prakticky rozišla s nereálnou náboženskou útechou a zvolila si cestu uvedomelého boja za zvrhnutie vykorisťovateľov.³ Do vedomia miliónov veriacich silno zasiahli aj obidve svetové vojny. Ich hrôzy síce čiastočne aktivizovali náboženský život v najťažšie postihnutých krajinách, no súčasne priniesli mnohým veriacim definitívne vytriezvenie z ich ilúzií, pričom výslednicou tohto protikladného procesu bolo ďalšie odnáboženštenie najmä robotníckej triedy. Tento vývin prebieha v kapitalistickom svete aj v súčasnosti.⁴

Po socialistickej revolúcii padajú odveké väzby, nevyhnutné a typické pre vzťah medzi náboženstvom a vykorisťovateľskými spoločenskými poriadkami, náboženstvo postupne, a z historického hľadiska pomerne rýchlo, stráca voľakedajší základ i zmysel svojej existencie. Keď sa už našiel a realizuje účinný spôsob riešenia spoločenských (a tým do značnej miery aj individuálnych) problémov ľudí, prestávajú mať náboženské návody ku konaniu voľakedajší význam. Dochádza k vážnemu oslabeniu sociálnych koreňov náboženstva a jeho celkového spoločenského dosahu a významu. Rozmach vedy a techniky vo svetovom meradle ďalej zužuje priestor a možnosti pôsobenia i gnozeologických koreňov náboženstva; prenikanie kultúry a vzdelania do širokých mas v socialistických krajinách búra starý spôsob života a nezadržateľne vytláča primitívne predsudky a poverby. Teologické náhľady na spoločnosť i jednotlivca prekonávajú nielen — čo v podstate dokázala už buržoázna racionalistická kritika — historické výskumy a logické úvahy, ale priamo samotná spoločenská *prax*. Proces rozchodu s náboženstvom, ktorý u mnohých jedincov prebehol už za kapitalizmu, sa preto dostáva do vyššej fázy v tom zmysle, že sa rozrastá tak do šírky, zasahujúc stále väčší počet ľudí, ako aj do hĺbky, pretože už nejde iba o politický rozchod s cirkevnými autoritami, ale s náboženskou ideológiou *ako celkom*. Dôležité pritom je, že tento proces zasahuje predovšetkým spoločensky najaktívnejšie generácie. Konkrétne v našom štáte sa v období výstavby socializmu s náboženstvom celkom rozišla nemalá časť strednej generácie a väčšina mládeže už alebo vyrastá prakticky bez náboženstva alebo je jeho pôsobenie na ňu nesústavné, často spojené iba s tlakom tradície a príbuzenských zväzkov. Na druhej strane ešte vždy má náboženstvo pomerne veľa stúpenčov najmä v celkove menej vyspelých oblastiach tak nášho štátu, ako

³ Encyklika Pia XI. *Quadragesimo anno*, hoci neudáva prave dôvody tohto javu, priznáva: „... môžete pochopiť, ctihodní bratia, s akou bolesťou pozorujeme, že najmä v niektorých krajinách naši synovia — a nie v malom počte — prešli z tábora Cirkvi do šikov socializmu...“ (str. 59), „... veľmi žiadúcej sociálnej výstavbe musí predchádzať obnova kresťanského ducha, od ktorého sa na všetkých stranách úboho vzdialilo toľko ľudí pracujúcich hospodársky...“ (str. 61). Na str. 63 sa hovorí o „odpade veľmi mnohých robotníkov od katolíckej viery“, na str. 65 o tom, „ako všeobecne zoslablo a ochablo čítanie ozaj kresťanské“. (Cit. podľa III. čes. vyd., Olomouc 1947). Situáciu po druhej svetovej vojne charakterizoval francúzsky kardinál Emanuel Suhard takto: „Z obžaloby súčasného ateizmu proti Cirkvi uznajme statočne jednu skutočnosť: odkresťančovanie sveta... Pravda je, že Cirkev stratila celé národy a že počet veriacich sa v Európe zmenšuje. Ale štatistiky z druhej strany dokazujú, že počet inde rastie... Ale pripustíme, že hynutie viery a náboženského života má naozaj všeobecný ráz.“ (Rozmach alebo úpadok cirkvi? Košice 1948, 41—42.)

⁴ Pozri napr.: A. Tondl, *Jezuiti*, Bratislava 1961, 44; I. Šetlík, *Cirkev katolícká a její vliv ve světě*. Štud. materiál Čs. Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov. Praha 1962.

aj iných socialistických krajín. Je to jav pochopiteľný vzhľadom k celému radu príčin, resp. podmienok existencie náboženských prežitkov v socializme,⁵ na základe ktorých možno vcelku uspokojivo vysvetliť udržiavanie sa tradičných náboženských názorov. Vyskytujú sa však vo vedomí veriacich ľudí u nás iba tieto tradičné predstavy a je proces rozchodu ľudí s náboženstvom charakterizovaný vždy iba jednoduchým, priamym opúšťaním takýchto predstáv?

Je známe, že tak ako každé iné, i náboženské náhľady len čo raz vznikli, vždy žili a žijú svojim relatívne nezávislým životom, veriaci ľudia nikdy neboli pasívnymi nositeľmi nejakých uniformných názorov; konečný obsah i forma ich náhľadov boli objektívne spoločensky podmienené, ale súčasne aj spoluurčované osobným, subjektívnym postojom veriacich v skutočnosti a aj ich sklonmi, záujmami a rôznymi individuálnymi potrebami. Preto nemôže veľmi prekvapiť zistenie, že celkove protináboženský vplyv modernej civilizácie, umocnený ešte obrovskou silou ekonomiky a ideológie socializmu, vyvoláva ako svojrázny druhotný následok niektoré pozoruhodné javy vo vývine názorov tých ľudí, ktorí sa snažia — zotrúvajúc ešte na pozíciách náboženstva — nejakým spôsobom sa vyrovnaf s prevratom, ktorého sú účastníkmi a vplyvu ktorého sa nemôžu celkom vyhnúť. Praktické poznatky skutočne dovoľujú tvrdiť, že i u nás dochádza sčasti pod vplyvom kultového aparátu cirkví a sčasti na základe vlastných úvah mnohých veriacich k určitým zmenám v obsahu a zameraní ich predstáv i v ich praktickom postoji.

Samozrejme, akokoľvek menené a prispôbované náboženské náhľady nemôžu mať — vzhľadom k objektívnym zákonitostiam spoločenského vývinu a vzťahov medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím — reálne vyhliadky na trvalú existenciu. „Je jasné — píše Marx a Engels v recenzii o knihe G. F. D a u m e r a *Náboženstvo nového veku* — že s každým veľkým historickým prevratom spoločenských pomerov dochádza zároveň k prevratu aj v náhľadoch a predstavách ľudí, a teda aj v ich náboženských predstavách. No rozdiel medzi

⁵ Táto problematika nie je zatiaľ v plnom rozsahu spracovaná. Vo všeobecnosti však treba uznať, že likvidáciou kapitalizmu a rozvojom socialistických výrobných a spoločenských vzťahov sa rozpadla volakedajšia spoločenská základňa náboženstva. Náboženstvo sa stalo prežitkom, ktorý však za svoju existenciu nevďačí jednoducho iba zákonitosti o zaostávaní spoločenského vedomia za spoločenským bytím, ale môže sa dočasne opierať o niektoré reálne podmienky dané charakterom socializmu ako nižšej fázy komunizmu („materské znamienka“ kapitalizmu), zvláštnosťami, ktoré vyplývajú zo súčasnej existencie socialistického a kapitalistického tábora a niektorými ďalšími faktormi. V podstate ide o tieto podmienky, resp. príčiny existencie náboženských prežitkov v socializme: zvyšky malovýroby, tradícia, existencia a vplyvy kapitalistického tábora, aktivity kultového aparátu cirkví, preplietanie náboženských a iných (nenáboženských) prežitkov, nedostatky v úrovni vzdelania, individuálne problémy ľudí, niektoré nedoriešené problémy prírodných vied, nedostatky v našej ideologickovýchovej práci.

Bližšie pozri:

J. C v e k l, *Člověk a světový názor*, Praha 1962, 136—141. J. K y s e l ý, *Moderní člověk a náboženství*, Praha 1962, 66—81. *Náboženství v dějinách a v současnosti*, Praha 1961, 377—383. *Příčiny suščestvovaniia religioznyh perežitkov v SSSR*, Osnovnyje voprosy naučnogo ateizma, Moskva 1962, 331—343. J. P o t o č e k, *Základní problémy marxisticko-leninského učení o náboženství*, Praha 1962, 109—122. A. G l o g a r, *Náboženské přezitky a hlavní příčiny jejich přetrvávání*. Otázky Marxistickéj filozofie, č. 6, 1962, 447—452. I. S v i t á k, *Ateistická výchova na vesnici*, OMF, č. 1, 1962, 49—56.

dnešným prevratom a všetkými predchádzajúcimi je práve v tom, že sme konečne odhalili tajomstvo tohto historického prevratného procesu a namiesto toho, aby sme tento praktický, „vonkajší“ proces ešte raz zbožstili v prepiatej forme nového náboženstva, zbavujeme sa akéhokoľvek náboženstva.“⁶ Pretože však náboženstvo a vzťah veriaceho k nemu nie je záležitosťou exaktných rozumových úvah, treba v ideologickovýchovnej práci špeciálne zameranej na prekonávanie náboženských prežitkov rátať aj s eventuálnymi zvláštnosťami vo vedomí veriacich, ktoré súvisia s novými životnými podmienkami. Niektorými z nich sa zapodieva aj táto štúdia.⁷

*

Už celá doterajšia ideologickovýchovná práca vychádzala zo stanoviska, že ľudia rozdielneho spoločenského postavenia, osobného životného vývinu a rozdielnej sociálnej a kultúrnej úrovne neveria, neprežívajú a neuplatňujú náboženstvo vo svojom živote rovnakým spôsobom. Z toho vyplynula známa požiadavka diferencovaného prístupu k veriacim, a teda určitej ich kategorizácie, hľadiská ktorej môžu byť rôzne. Najčastejšie sa možno stretnúť s triedením podľa sociálnej príslušnosti a podľa stupňa intenzity viery.⁸ Všetky tieto a podobné kritériá sa opierajú o konkrétne zistené špecifické črty každej z uvedených kategórií, a preto sú opodstatnené a správne. Takéto diferencovanie má však aj určité nedostatky a nevýhody. Je to predovšetkým jeho statickosť, s ktorou nevyhnutne súvisí nebezpečenstvo precenenia špecifickosti náboženských predstáv príslušníkov tej-ktorej kategórie a zanedbanie tých zvláštností a črt, ktoré môžu byť veriacim ľudom spoločné bez ohľadu na ich sociálne alebo iné zadelenie. Táto štúdia preto prístupuje ku skúmaniu myslenia súčasných veriacich u nás z hľadiska jeho vývinu a usiluje sa o doplnenie doterajšej kategorizácie veriacich určitým vertikálnym prierezom, o zistenie spoločných tendencií v myslení a prejave veriacich. Vychádza pritom za skúsenosti, že rozdiely medzi názormi veriacich rôznych kategórií sú spravidla vo forme, resp. kultivovanosti ich viery, a nie v jej podstate. Napríklad aj u vynikajúcich vedcov môže byť základ ich eventuálnych náboženských náhľadov naivný, primitívny a zmätený, kým v apologetike jednoduchých veriacich možno neraz nájsť zárodoky akrobatických špekulácií uznávaných teológov.⁹

Jednou z najrozšírenejších je u nás tendencia dištancovania sa od najprimitívnejších povier, resp. od najmenej únosných prvkov tradičného cirkevného učenia, a odmietania práva cirkvi na politickú intervenciu v spoločenskom dianí. Veriaci na základe životných skúseností urobil akúsi súkromnú „očistu“ náboženstva a tradičné názory sa premieňajú na málo ucelený súbor teistických ná-

⁶ Marx — Engels, *O náboženstve*, Bratislava 1957, 91.

⁷ Tak ako inde pociťuje sa aj v oblasti ideologického boja s náboženskými prežitkami mimoriadne pálčivo skutočnosť, že zatiaľ niet primeraného výskumu. Námety a závery v tejto štúdii sa opierajú o prvé skromné prieskumy a najmä o propagandistické skúsenosti v posledných desiatich rokoch. Použité sú aj listy veriacich, ich pripomienky, stanoviská a polemické vyjadrenie.

⁸ Pozri napr.: A. Glogar, *Náboženské prežitky a hlavné príčiny jejich pretrvávania*, OMF, č. 9, 1962, 446—447; I. Sviták, *Ateistická výchova na vesnici*, OMF, č. 1, 1962, 52.

⁹ Porovnaj napr.: J. A. Kryvel'ov, *Současná teologie a věda*, Praha 1962, najmä s. 172—190.

hľadov, ktoré nie sú tak ľahko zraniteľné ako cirkevné dogmy a poučky. Tým sa súčasne vytvárajú podmienky pre vznik *ilúzie o kladných črtách náboženstva*, o jeho zlučiteľnosti so socializmom a kladnom význame pre človeka a spoločnosť v situácii — vzniknutej práve v socialistických krajinách — keď je znemožnené využívať náboženstvo v triednom boji. Veriaci sa domnieva, že niet príčiny vzdávať sa náboženskej viery a morálky, prípadne otvorene hlása užitočnosť náboženstva pre výchovu ľudí. Pripúšťa pokrok prírodných vied a techniky s výhradou viery v nadprirodzenú bytosť či silu — stvoriteľa a usmerňovateľa všetkého na svete a vo vesmíre. Všade, kde veriacemu táto schéma nevyhovuje, hľadá si (najčastejšie pod vplyvom tzv. modernizačných snáh cirkví) svojské primerané vysvetlenie. V pomere k marxizmu je ochotný zásadne uznať jeho veľký význam a zásluhy pri riešení sociálnych problémov ľudstva, prípadne pripúšťa, že materialistická filozofia môže jej stúpencom po svetonázorovej stránke celkom vyhovovať. V tomto prípade dobromyseľne zastáva a propaguje svojrázne chápané ideologické spolunažívanie materializmu a náboženstva s tým, že posledné svetonázorové otázky sa nechajú otvorené, teda že sa toleruje aj idealistické riešenie základnej filozofickej otázky.

Súhrnne možno stanovisko veriacich, v ktorých myslení sa uplatňuje táto tendencia, charakterizovať takto: Na základe toho, že *pre nich* sa stratil, zmizol, rozpor medzi náboženskými náhľadmi a záujmami ľudí a spoločenského pokroku, sa domnievajú, že tohto rozporu už *skutočne niet*. Táto osobitná ilúzia je rozšírená v rozličných sociálnych vrstvách a možno sa s ňou stretnúť dokonca aj medzi strednou inteligenciou a u časti mládeže. O tom svedčia mnohé vyjadrenia, pripomienky a dotazy veriacich reagujúcich na vedecko-ateistickú výchovu v našej prednáškovej propagande, resp. šírenú masovými prostriedkami ideologického vplyvu.

Pre ilustráciu niekoľko citátov z listov veriacich.¹⁰

„Napriek tomu, že som sústavne sledoval protináboženskú argumentáciu, ostal som ‚nevysporiadaný‘ s náboženstvom. Neviem pochopiť argument, že náboženstvo prekáža človeku, aby mal úprimný vzťah k socializmu, prípadne ku komunizmu. Ja si svoje povinnosti vo svojom zamestnaní vykonávam čestne, mám kladný vzťah k terajšiemu zriadeniu, vôbec ku všetkému, čo socializmus dosiahol a pripravuje do ďalšej fázy vývoja.“

„Prvotné kresťanstvo vývojom prešlo do katolicizmu, autoritatívnosť ktorého zase otriasla reformácia... Dnes sme zase na prelome, keď náboženstvo bude musieť opustiť mnohé nežiadúce formality a zostane z neho len to, čo prispeje k zušľachteniu ľudského ducha a k formovaniu charakterného človeka vyspelého umom aj citom.“

„Náboženstvo by mohlo po etickej stránke pomáhať pri výchove človeka... Pravda, keď prehlásime, že všetko čo s náboženstvom súhlasí, je humbug, neprejavujeme záujem o využitie kladnej stránky náboženskej výchovy v prospech vytvárania pevných, spoľahlivých charakterov, potrebných pre našu spoločnosť“.

¹⁰ Všetky citáty tohto druhu sú z materiálov oddelenia vedeckého ateizmu FÚ SAV. — Prvá ukážka je z anonymného listu, z ktorého obsahu vyplýva, že pisateľom je asi 40–50 ročný evanjelik, duševne pracujúci a žijúci na vidieku.

Iný pisateľ sa v podobnej súvislosti vyjadruje takto:

„Keby sa poznala podstata náboženstva vôbec (nesfalšovaná) a náboženstva kresťanského zvlášť, nesúdilo by sa tak, ako sa to deje dejinami dnes ... nie je ono príživnícke, hodnoty búrajúce, slobody špatne užívajúce, sebecké a nie pokrokové, skôr naopak ...“

Ďalšia veľmi lapidárna charakteristika tohto stanoviska:

„Správne náboženstvo je druh náuky, potrebný k nadobudnutiu mravných a duchovných hodnôt, k udržaniu človekom nadobudnutých hodnôt materiálnych, k zachovaniu života na zemi a mieru a pokoja na svete.“

Veriaca matka píše:

„... Náboženstvo je výchova ľudí k opravdovému životu ... Pán Boh chce, aby sme žili pekne ... Žiť pekne a budovať krajšiu budúcnosť Pán Boh nezkazuje.“

Z listu staršej veriacej ženy:

„Nie som svätuškárika, ale v Boha verím ... Čo sa týka cirkvi, čo je nedobré, to napravte ... Len čo sa Bohu protiví, len to naprávajte ...“

Z týchto vyjadrení je zrejma tendencia presúvania ťažiska viery do oblasti morálky, pričom v podstate nenáboženské, humanistické, morálne zásady si ešte udržiavajú svätožiaru nadprirodzeného pôvodu a posvätenia. Náboženstvo vytlačané alebo vytlačené z iných oblastí je často chápané a obhajované ako jediná záruka individuálnej a spoločenskej morálky. Veriaci zrejme nechápe, že „... ateizmus tým, že ruší ono teologické niečo, existujúce nad človekom, neruší zároveň to mravné a prirodzené, čo je nad ním. To, čo je morálne nad človekom, je ideál, ktorý si musí postaviť každý človek, aby sa stal niečím poriadnym; ale tento ideál je a musí byť ľudským ideálom a cieľom“.¹¹

Predstava o zlučiteľnosti náboženstva a socializmu a o užitočnosti náboženstva najmä pri morálnej výchove ľudí je na jednej strane prejavom reálneho a kladného postoja veriaceho k socializmu a dobre mienenej snahy o jeho upevnenie. Náboženstvu sa nepodarilo tohto veriaceho hlbšie psychologicky ovplyvniť, veriaci ako subjekt je tu v kladnej činnosti, stavia sa s porozumením k sociálnej skutočnosti, je ochotný diskutovať a vypočuť i opačné názory. V postoji k náboženstvu sa vo vývine jeho vedomia zrejme vyhracuje dávny konflikt medzi náboženskou fantastikou a konaním ľudí, ich živelným materializmom. Ani u najviac veriacich ľudí totiž nikdy nebola základom ich praktického životného postoja viera v nadprirodzené, ale prirodzený, materialistický vzťah k životným problémom, aktívne úsilie o zlepšenie existenčných podmienok, o telesné a duševné blaho. Človek síce vyznával absolútnu podriadenosť domnejšej božej vôli a zákonom, ale súčasne celé jeho konanie dokazovalo, že vlastne neverí, resp. že predovšetkým spolieha na svoje vlastné sily, že božiemu zásahu a pomoci vyhradzuje koniec koncov až druhé, podradné miesto. Túto črtu psychológie veriaceho presvedčivo ukázali už

¹¹ L. Feuerbach, *Přednášky o podstatě náboženství*, Praha 1953, 120. „Prejavuje sa snaha spojiť náboženské presvedčenie s novým obsahom nášho života. Mnohí veriaci podliehajú tejto ilúzii. To je však nezmyselné.“ (Z diskusie na celoslovenskej konferencii ROH o vedecko-ateistickej výchove v decembri 1962, stenograf. záznam, str. 19.)

osvietenský kritici náboženstva.¹² I K. Marx, mieriac na tento problém, položil veriaci otázku: „A či každá chvíľa vášho praktického života neusvedčuje zo lži vašu teóriu? ... Vari nastavíte pravé lice, keď vás udreli po ľavom, alebo naopak, žalujete na súde za ublíženie na tele? Ale veď evanjelium to zakazuje, veď sa vám povedalo, že strádanie v tomto živote nie sú ničím v porovnaní s budúcou blaženosťou, že pokora, trpezlivosť a blaženosť v nádeji sú hlavné cnosti.“¹³

Na rozdiel od minulosti podmienky socialistickej spoločnosti priamo umožňujú prerastanie volakedajšej živelnosti v uvedomelú a plánovitú činnosť človeka v spoločenskom dianí. Moment kritiky a faktického prekonávania náboženstva vlastnou životnou praxou ľudí sa preto ďalej posilňuje a stáva sa východiskom ich úplného rozchodu s náboženstvom.

Spomenutá predstava, založená na nepochopení zásadných rozporov medzi náboženstvom a socializmom ako stelesnením ideí marxizmu, súčasne však predstavuje pokus o svojrázne spolunažívanie socialistických a protisocialistických ideí. Z tohto dôvodu treba s ňou zväzdať rozhodný ideologický boj, lebo jej tolerovanie by podporovalo udržiavanie náboženských prežitkov, okrem iného aj preto, že je sama o sebe dobrou živnou pôdou pre rozličné „novátorské“ tendencie všetkých širitelov náboženstva.¹⁴ Odmietnutie autority náboženstva veriaci v celom rade otázok z oblasti ekonomiky, politiky, čiastočne aj prírodných vied, kultúry a pod. môže teda znamenať relatívne progresívnu fázu vývinu jeho uvedomovania iba za predpokladu, že sa včas a správne podchytil a usmerní prirodzený materializmus ľudí a názorová živelnosť sa prekoná ich cieľavedomým zapájaním do aktívnej účasti na prestavbe spoločnosti, objasňovaním prírodovedeckých, filozofických a morálnych problémov v duchu marxistickej filozofie a etiky, podporou a propagáciou prejavov komunistickej morálky v našom živote. Ako užitočné sa javí aj väčšie využívanie osvietenskej kritiky napr. v otázke tzv. pravého náboženstva. V celej kritike náboženstva sa treba vyhýbať dogmatizmu, schematizmu a povrchnosti. Stereotypné a mechanické poukazovanie na náboženskú pasivitu, fatalizmus, a nereálnosť vedie často k zanedbávaniu veľkého vplyvu a významu živelného materializmu v konaní i myslení ľudí a prípadných zmien

¹² „Každé náboženstvo celkom zrejme vychádza zo zásady, že pán boh mieni a človek mení. Všetky teológie na svete nám ukazujú nerovný zápas medzi bohom na jednej strane a jeho stvoreniami na strane druhej. Boh z tohto boja nikdy nevychádza čestne.“ (Holbach, *Francúzski osvietenici o náboženstve*, Bratislava 1962, 351.)

„... človek verí a deň čo deň sa správa, akoby neveril.“ (Diderot — tamže, 212.)

„Náš ľud si niekedy ani neuvedomuje, aký blízky je ateizmu ... spomínam si na jednu prírodu z detstva, keď môj otec zbieral dobrú úrodu na poli a sused mu povedal: Ale ti Pán Boh dobre poželal. A otec mu povedal: Dobré mu bolo poželnať, keď som dva razy pohnojil.“ (Z diskusie na celoslovenskej konferencii ROH o vedeckoteistickej výchove v decembri 1962, stenograf. záznam, str. 24 a 25.)

Porovnaj tiež: T. Münz, *Ludové príslovie a rozprávky proti kresťanskej morálke*, sborník Za marxistické poňatie ateizmu, Vydav. SAV 1963

¹³ Marx — Engels, *O náboženstve*, Bratislava 1957, 32—33.

¹⁴ Teológovia napr. u nás sa bránia označovaniu kresťanstva za idealizmus a proti marxistickej terminológii razia pojem „kresťanský realizmus“. Niektorí idú ešte ďalej, propagujú spomenutý názor o kladnej výchovnej funkcii náboženstva v socializme, resp. dokonca neskrývajú nádej na prípadný „ideologický mier“, ideologické spolunažívanie marxizmu a náboženstva.

v ich náboženských predstavách, čo prispieva nie k boju proti ilúziám veriacich, ale skôr k udržiavaniu ilúzií niektorých ateistov o skutočných náhľadoch a psychológii veriacich. Na to už poukazujú dokonca niektorí veriaci sami:

„V kampani proti náboženstvu sa zdôrazňuje, že je budované na idealizme... Idealizmus vraj... robí z človeka pokorného baránka, ktorý sa nevie brániť zlu a úfa na šťastný život len v záhrobí, preto mu nezáleží na tomto živote atď. atď... Keď takéto teoretizovanie čítam, začínam pochybovať, že by pisatelia boli realisti snažiaci sa poznávať život v podstate... Mentalitu pračloveka pohotoví sú pripísať nám terajším „tmárom“.“

Ešte horšie je, keď — okrem ignorovania skutočného postoja veriaceho nedbá sa ani na oficiálne stanoviská kresťanského morálneho učenia, ktoré v nejednom prípade priamo vychádza v ústrety realizmu, živelnému materializmu ľudí a pomocou početných výnimiek umožňuje veriacemu preklenúť protiklad náboženskej morálnej normy a konkrétnej životnej situácie a vyhýba sa tak zdiskreditovaniu „bohom daných“ prikázaní. Napríklad v otázke práce v nedeľu a sviatok berie sa ohľad na životné potreby a záujmy veriaceho; teológovia, zrejme vedia, že by v prípade jasnej kolízie náboženskej normy a záujmu ľudí konečný výsledok vyznel v neprospech náboženského príkazu alebo zákazu.¹⁵

Na základe znalostí a správneho výkladu učenia klasikov a starostlivým upozorovaním zvláštností vo vzťahu súčasného veriaceho k náboženstvu i životu, najmä ujasnením významu jeho prirodzeného, materialistického, postoja k životným problémom, možno a treba v našej propagande dostať sa z neistej pôdy úvah o často veľmi hmlistých a protikladných náboženských predstavách alebo subjektívnych citoch veriaceho — o ktorých sa dá do nekonečna diskutovať — k vecnému posudzovaniu jeho konkrétnych činov, ktoré možno aj konkrétne rozoberať, hodnotiť a získavať tak preukazné argumenty pre našu výchovnú prácu.

*

V myslení mnohých veriacich sa však prejavuje aj iná tendencia, ktorá sa od predchádzajúcej zreteľne odlišuje lipnutím veriaceho často priamo až na litere náboženstva; jej nositeľ síce už neverí celkom primitívnym poverám, ale verí často iným; ak sú navonok kultivované, „zduchovené“. Pokiaľ takéto veriaci vôbec robil nejakú revíziu svojich názorov, ide prevažne iba o snahu vyrovnať sa s nepohodlnými faktami prostredníctvom skresľovania a demagógie. Vo všeobecnosti trvá na tradičnom cirkevnom chápaní úlohy náboženstva v živote ľudí ako jediného správneho svetového názoru a zastáva práva cirkvi na spoločenské pôsobenie v zmysle buržoázneho poňatia náboženskej slobody. K pokroku v akejkoľvek oblasti ľudskej činnosti sa stavia skepticky a neraz pesimisticky. Marxizmus zväčša neuznáva a podráždene reaguje na jeho otvorenosť vo vzťahu k nábo-

¹⁵ Porovnaj napr.: A. Spesz, *Katolícka mravouka*, Trnava 1948, 161 n. Veľmi realistická je i samotná biblia. Keď predstavený synagógy zazlieval Ježišovi, že uzdravuje chorých v sobotu, t. j. v sviatočný deň, evanjelista pripisuje Ježišovi túto odpoveď: „či neodvážuje každý z vás v sobotu svojho vola alebo osla a nevodí ho napájať“ (Lk 13, 14–16). U Matúša (12, 1–5) bráni Ježiš svojich učeníkov pred farizejmi za to, že z hladu trhali v sobotu klasy na poli a jedli ich. Odvoláva sa pritom na hladného Dávida, ktorý za podobnej situácie dokonca zjedol chleby v chráme určené pre kňazov. — A to by mal byť istotne veľký hriech.

ženstvu a idealizmu vôbec. Preto je obyčajne aj ťažšie prístupný diskusiám o svetonázorových otázkach a nejaví ani ochotu uvažovať o opačných mienkach. Veriaci tohto druhu nevyvodzuje závery ani z tých spoločenských javov, resp. vlastných životných skúseností, ktoré veľmi zreteľne hovoria proti zásadám a poučkám náboženstva. Celkove teda ako subjekt v oblasti svetonázorovej stagnuje, prípadne, sa u neho v tomto ohľade prejavuje určitý regresívny vývin preto, že sa neraz i vedome priamo *bráni* kladným vplyvom sociálnej skutočnosti a odmieta priznať si jedine možné a správne závery vyplývajúce z konfrontácie skutočnosti a náboženských zásad a príkazov.

Táto tendencia je charakteristická pre ľudí, u ktorých vplyv náboženstva ešte tlmi pôsobenie živelného materializmu, ľudí, ktorých náboženská výchova a spôsob života ovplyvnili nielen pokiaľ ide o *poznatky*, ale aj o ich *psychológiu*, celý ich charakter.¹⁶ Kvantitatívne je síce menej rozšírená, avšak jej prekonávanie je ťažšie preto, lebo i veľmi preukazný argument a veľmi silná logika bývajú bezmocné, ak veriaci nie je schopný zbadat chyby vo svojom myslení, ale najmä — ak ich už zbadal — nie je ochotný ich priznať a mylného názoru sa vzdať. Skúsenosti z propagandistickej práce ukazujú, že nie je zďaleka také zlé, keď si veriaci naivne vysvetľuje napr. vznik Zeme, života a človeka, morálnych príkazov náboženstva či pápežského primátu; celý dosah škôd napáchaných náboženstvom vynikne až pri stretnutí s človekom, ktorého úvahy i konanie sú preniknuté *duchom* náboženských predsudkov a schém, ktorého náboženstvo hlboko poznamenalo psychologicky. Treba, pravda, priznať, že v tomto smere možno usudzovať o zmýšľaní veriaceho neraz iba nepriamo, pretože ucelené a presnejšie formulované stanovisko je z pochopiteľných dôvodov ťažko získať. Výhodou na druhej strane je, že pri takomto pozorovaní sa veriaci necíti ovplyvňovaný a spontánne prejavuje svoje skutočné názory. Je zaujímavé, že sa pritom znova objavujú predovšetkým tie isté myšlienky, s ktorými sa kedysi vyrovnávala osvietenská, resp. feuerbachovská kritika náboženstva.

V jednom z listov anonymný veriaci medzi iným píše:

„Pozrite sa, ja uvažujem takto: ja verím, vy nie. Ten záhrobný život alebo je, alebo nie je. Ak je — pripustíme to — je nezávislé od nás . . . Ak nie je, nie je, proste niet nič mimo úrovne hmoty. Žiadam Vás rozmýšľať: stratím ja, veriaci, niečo, ak niet tej skutočnosti?“¹⁷

„Prečo potom sa namáhať, získavať a nadobúdať tak prácne vedomosti a dovednosti odovzdávať, keď to nemá zmyslu: hmota zostane hmotou — vrátim sa

¹⁶ Porovnaj napr.: J. T o m i n, *K některým problémům ateistické výchovy*, OMF, čís. 6, 1962, 515.

Alighiero Tondí, analyzujúc motívy svojej voľakedajšej viery, píše: „Cítil som, že sa mi vnútri vytvára nesmierna prázdnota a vzniká neodkladná potreba vysvetliť život podľa predstavy, ktorá by ma uspokojila . . . vznikala a vytváral sa vo mne onen zvláštny, v základe *iracionálny psychologický* stav, ktorý človeka ženie k viere.“ (Jezuiti, Bratislava 1961, 16 — podč. B. K.)

¹⁷ „Ak je vaše náboženstvo lživé, nič neriskujete, že ho pokladáte za pravé; no ak je pravé, riskujete všetko, keď ho pokladáte za lživé.“ (Pascal — cit. podľa: Francúzski osvietení o náboženstve, Bratislava 1962, 206.)

v hmotu, zo živej bude mŕtva a už nikdy viac sa nezaľeskne „ja“ v živej hmote, ale azda niekto druhý.“¹⁸

Prevratné spoločenské zmeny, otvorený boj ideí a najmä rozmach vplyvu marxizmu pritom často veľmi silno zasahujú do vnútorného myšlienkového sveta týchto ľudí, vystavujú ich doterajšie názory ťažkým skúškam a neraz priamo ničia voľakedajšie pocity iluzórnej rovnováhy, istoty, a pokoja, založené na náboženskej viere:

„Tak by som sa chcel vcítiť v zmýšľanie materialistu... Ako sa cíti materialista, ako je vyrovnaný so svojím nebytím, že teraz som, ale po určitom presne zmerateľnom čase nebudem... Chcel by som precítiť a spoznať život človeka bez nádeje na trvácnu existenciu... konanie takých ľudí... je navýsost humánne, z hľadiska mravnosti na hlavu poráža mravnosť kresťanskú... Čest ľuďom materialistom, ktorí poctivo vyrovnaní so svojím vlastným žánikom, predsa budujú svoje „ja“ a „ja“ ľudstva.“ (podč. B. K.)¹⁹

Bolo by istotne unáhlené vidieť v takomto prejave veriaceho už niečo bežné a typické. V každom prípade je však pozoruhodný ako klasický prípad náboženského oportunizmu sprevádzaného dokonca istým rešpektom k ateistom a azda závisťou k materialisticky zmýšľajúcim ľuďom.

Skúmanie ďalších materiálov a hodnotenie praktických skúseností z propagandistickej činnosti vyúsťuje do záveru, že u niektorých veriacich vypestovalo náboženstvo aj priamo záporné črty, ako napr. sklon k demagógii, alebo podozrievavý, záporný vzťah k inak zmýšľajúcim ľuďom, k materialistom-ateistom. Ukazujú na to takéto výroky:

„... hmotu neurčil materializmus ani časove ani pôvodom...“ — „... materializmus hovorí o základných otázkach prírody práve tolko ako idealizmus...“ — „... vedou si potvrdzujem a spečatujem náboženský pohľad na svet...“²⁰

V jednom svojom článku sa L. Pajdušáková vyjadruje o ťažkostiach pri presviedčaní niektorých veriacich takto:

„Niektorí veriaci, a nie je ich málo... keďže uznávajú rozumovú prevahu vedeckých pracovníkov, nemôžu pochopiť, že by tí boli skutočne presvedčení ateisti, a preto veriaci myslia, že sa vedeckí pracovníci len z politických a či prospechárskych dôvodov alebo dokonca z prinútenia dávajú do služieb ateizmu... Citát z listu: ‚Vám napíšu dodajte nám taký článok dovtedy a dovtedy — dobre Vám zaplatíme. Musí byť tam to a to.‘ A tak my musíme často presviedčať ľudí o tom, že my skutočne neveríme.“²¹

Z opisu podstaty a prejavov tejto druhej tendencie vo vedomí veriacich u nás vyplýva, že rozchod mnohých ľudí s náboženstvom neprebehne ani rýchlo ani ľahko, lebo sa o ňom nerozhodne v rovine prekonávania bežných názorových

¹⁸ „...láska k sebe samému je posledným dôvodom náboženstva...“ (L. Feuerbach, *Přednášky o podstatě náboženství*, Praha 1953, 198).

¹⁹ Z listu možno usúdiť, že ide o pomerne mladého človeka zápalistej viery, ale aj veľkých pochybností. Jeho konfesiou ťažko odhadnúť, badateľne sú však nábehy ku sektárstvu.

²⁰ Autorom týchto výrokov je asi 30 ročný muž, absolvent prírodovedeckej fakulty (!).

²¹ *Študiijný materiál*, č. 33, SV Čs. Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, Bratislava 1962, 191.

omylov a nejasností, ale na základe neutralizácie vplyvov náboženskej ideológie a morálky na celkové založenie veriaceho. Práve v týchto prípadoch sa nemožno spoľahnúť iba na silu a akýsi automatický vplyv konfrontácie náboženstva a vedeckého svetového názoru a obmedzovať sa na jednostrannú, od života izolovanú propagandu. Naše výchovné úsilie musí byť organizované a uskutočňované tak, aby vo svojich dôsledkoch viedlo k celkovej revízii pohľadu veriaceho na svet a život, musí prekonávať predovšetkým tendenciu uzatvárania sa pred vplyvmi sociálnej skutočnosti a vedeckých faktov, tendenciu nedôvery a zanedbávania všetkého, čo nemá náboženský základ. Pre ideovo-morálne získanie veriaceho mimoriadny význam v tejto súvislosti nadobúda individuálne pôsobenie priamo v jeho životnom prostredí za rozhodujúcej pomoci názorného presviedčania. Najväčšie vyhliadky na úspech má výchovná práca čo najužšie spätá s problémami a potrebami človeka a najmä praktický, príťažlivý príklad ateistov-marxistov a tých veriacich, ktorí si otázku náboženstva po stránke rozumovej i citovej úspešne vyriešili.

*

Zásadné spoločenské zmeny po socialistickej revolúcii dávajú po prvý raz v dejinách širokým masám veriacich reálnu možnosť rozísť sa s náboženstvom. Napriek niektorým okolnostiam umožňujúcim dočasné jestvovanie náboženských prežitkov v socializme, vstupuje proces rozchodu ľudí s náboženstvom, ktorého základy siahajú do obdobia vyspelého kapitalizmu, do novej, kvalitatívne vyššej fázy a rozrastá sa do šírky i hĺbky. Normálnou formou tohto rozchodu je opúšťanie náboženstva veriacimi priamo a v plnom rozsahu.

Súčasne sa však v myslení mnohých veriacich objavujú určité osobitné javy, resp. tendencie, ktoré rozchod s náboženstvom komplikujú. Vzhľadom na to treba do skúmania religiozity a zákonitostí procesu prekonávania náboženských prežitkov zahrnúť aj otázky vývinu vedomia veriaceho človeka ako subjektu svetonázorových zmien, čo rozšíri náš prehľad o problémoch výchovy k vedeckému svetovému názoru, pomôže presnejšie formulovať jej úlohy a skvalitniť jej metodiku.

Pokiaľ ide o celkový profil veriaceho človeka, veľa základných poznatkov a výstižných postrehov poskytujú myšlienky klasikov marxizmu-leninizmu, osvietenenských filozofov a L. Feuerbacha. Dobový a presný obraz v tomto ohľade však môže vzniknúť iba na základe systematických výskumov, diferencovaných podľa podmienok v rôznych oblastiach nášho štátu, rôznych vrstvách obyvateľstva a s prihliadnutím na zvláštnosti jednotlivých konfesii. Konkrétne a overené poznatky pomôžu skončiť s doterajším častým jednostranným dedukovaním, s prejavmi subjektivismu a schematizmu pri posudzovaní a hodnotení tak religiozity a jej vzájomných vzťahov so spoločenským vývinom, ako aj takých zásadných otázok, akými sú napr. zameranie a význam vedeckoateistickej výchovy, vhodnosť a účinnosť jej rôznych foriem a podobne.